अ. नं. ७१ (भा)

संस्कृत — धर्म ज्योतिष

माधवीय — तिथिनिर्णय:

३२८ स्मृ: ७० मुकलाई — धर्माधिकारी

धर्मशास्त्र

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

त्सरावसाधिमः। द्वितीयेतस्यकालस्यज्योतिःशास्त्रादिसिद्धत्वात्तत्रनिर्णयस्यमार्गांकत्वकर्मांगत्वा
कारणत्वप्रसिद्धभावान्निर्णेयत्वंदर्शितं। तृतीयेकर्मणास्तुपक्रमोपसंहारयोःश्चिंतनीयत्वेन
नित्यंकालस्यकर्मांगत्वंदर्शितं। चतुर्थेअन्नस्यकालस्यस्वरूपतयासंवत्सरोमुख्यः। निमेषा
दीघासुंगमन्वंतरांतास्तुसंवत्सरास्त्रय[illegible]। इतिस्फुतादृत्युक्तं। द्वितीयप्रकरणप्रतिपाद्यं
चविभक्तत्वमुक्तं प्राति। अवसायनर्तुमास[illegible]संवत्सरप्रकरणंतत्रइति। तेषुपंचसुसंवत्सरस्या
वांतरविभागंतद्वितीयोमंचदर्शयति। [illegible] विघ्नःश्चांद्रोव्रतादौतिलकादिकेषु उन्मादि
ष्वतेसौरोगोसत्रादिषुसावनः। सौत्रयोगः। [illegible]सवादौविकल्प्यंतेनित्याछया। आयुर्दाये
तुनाक्षत्रोबार्हस्पत्योधिवत्सरइति। चांद्रःसौरःसावनःनाक्षत्र ४ बार्हस्पत्यइत्येवंसंव
त्सरःपंचविधः। तिलकव्रतंभविष्यत्पुराणेहितं। तिलकादौयादिशादेत्तभेतव्रतेविवसि

(२)

तो। व्रतनाशादित्याशयेन निरूढः। प्रस्तुबंधः। सु जन्मावास्तिव्रतं विस्तु धर्म्मोत्तरे दर्शितं। आदिश
ब्द पाठं व्रतको [illegible] डेरू [illegible] इष्यामो न्नैंस्मे गणो बाण्ण्वस्त्रमासते त्यादि ब्राह्मणे समाम्नातं। आ
दिशब्देनाग्निरोधाध्ययनं गृह्यते विद्यार्थिनां [illegible] सारथि तु मार्थवर्णिकैः संवत्सरे सोमाः स
माम्नाता। आदिशब्देन आरुणकेतुके च [illegible] त्रिषवणस्नानादि च नं गृह्यते। नासत्रो ज्योति
शास्त्रे तत्पर्युक्तो अधिमासवदधिवत्सर [illegible] यता प्रतिष्ठादौ वर्जिता यत्तथा संवत्सरनिर्णय
सहस्यत्वतत्पर्युक्तः। चांद्रसंवत्सरस्यावांतर [illegible] हि नियोगं चाह। चांद्रायां प्रभवादीनां पंच
॥२॥ के पंचके युगे। संपरादान्विंत्येत [illegible] वर्षा [illegible] वत्सराः इति ज्ञेयं वा च सुधान्ये ज्ञातं दीयते त्र ल ॥२॥ २२
क्षितं। प्रभवः संवत्सरः विभवः परिवत्सरः शुक्ल इडावत्सरः प्रमोदो अनुवत्सरः प्रजापति
रिद्वत्सरः तदेतत्पंचकं एकं युगं। तत्र क्रमेणातिवाहिकं देयं धान्यादि शब्देन तिलयवव्यतिरि

दि३

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan

(2A)

त्कं ब्राह्म्यादिकं विवक्षितं ॥ अथ नस्य विभागेन विनियोगमाह ॥ अग्रे कर्मणि भांने च सौय
ने दक्षिणोत्तरे ॥ मानमेरवाद्युम देवताप्रतिष्ठायां दक्षिणायनं ग्राह्यं ॥ शिवविनायकादिकृत्त
रायणं ग्राह्यं ॥ सं नो विभागं विनियोगं वाहाव सेवा हतवो द्वेधा चांद्राः सौराश्च चांद्रा चैत्रा
वाम द्यो वैः यमी नाद्या मेषाद्या वा विवस्वतः ॥ ये द्वं भृत्स्वणमु चि भ्रतरऊनमिति ॥ चैत्रवैशा
रव मासौ चांद्रो वसंतः ॥ र्तु ॥ मीन मेषमासौ ॥ वृषभमासौ वा सौरः ॥ एवं ग्रीष्मादिषु ड्रष्टव्यं ॥ व
संते ब्राह्मणो ग्नी नादधीतेत्यादि प्रसिद्धं ॥ दिषु क मेणा षस्मां देवताकृतरनो ए ड्रा विष्णु
भक्तो निरेदर्शी ॥ जो मासानां विभागं विनियोगं वाह ॥ मासास्तु सावनः सौरश्चांद्रो नाक्षत्र इत्य
मारः शंतिः ॥ मितो वा चांद्रो सो विप्रवैश्ययोः ॥ सौरो राज्ञः श्रावन स्तु यज्ञे ज्योतिषिके परः

(3) माघादिमासभेदस्तु तिथ्यादानारयस्मृता कृतिस्पष्टोऽर्थः चांद्रमासे किं शुचि द्विशोपमहाचां
द्राधिमासोसंक्रांतः। सोंतर्भवति चोत्तरे। उक्तं क्रांतावेकवर्षे द्वौ चेत्ससर्पश्चादिमः। स यमा
सो द्विसंक्रांतः स्युः चांद्रो बृहस्पतिसंज्ञकः। [illegible] विग्राह्यौ संसर्पांहस्पती तात्पर्यो। मुख्य
श्रौते तथा स्मार्ते मलिम्लुमासो विवर्ज्यत इ[illegible]क्रांतिरहितश्चांद्रो मासः संवत्सरावयवेभ्यः सं
क्रांतिमद्भ्यः चैत्रादिभ्यो दशमासेभ्यो [illegible]त्याद् अधिक इत्युच्यते। स च संक्रांतियुक्तो
धौतरस्मास्सोंतर्भावात्तन्नाम्नां व्यवहृते [illegible] यदेकस्मिन्नब्दे सरे द्वावसंक्रांतौ मासौ प्रयु
॥३॥ क्तः। तदा तयोर्मध्ये उत्तर एव अधिमासः। सर्वसंक्रांतिरहितोपि नाधिमासः ४ किंतु सं ॥३॥
सर्प इत्युच्यते। यदि द्विसंक्रांतियुक्तो मासः स्यात् तदा नामसोंऽहस्पत्यमास इत्यंहस्प
तिरिति शास्त्रेषु व्यवह्रीयते। संसर्पांहस्पती रधिमास इत्येते त्रयोपि ज्योतिःशास्त्रे निरू

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(3A)

वि

पित्रोर्विशहाद्वोवर्ज्जनीयाः॥ श्रौतस्मार्त्तकर्मसु संसर्पोः [illegible]॥ तथाऽंहःस्पतिरिति। अधिकमा
सेतु श्रौतस्मार्त्तविषयस्याविवेचनीयस्य बहुलत्वाच्च विवेकः पृथक् प्रतिज्ञायते। तत्र वर्ज्यवि
छिन्नंति। काम्यारंभनत्समाप्तिं मलमासे विवर्जयेत्। अनंतव्रतलक्ष्मीव्रतादिकं काम्यं कं
चित्तु काम्यस्यापि समाप्तिमंगलं करोति [illegible] मलमासात् प्राक् पृथक् सावित्र्यादिकं तु यथा।
तत्समाप्यं सावननस्य मासस्याप्यानतिलं घ [illegible] ति। द्वादशदिवससाध्यं प्राजापत्यं कृच्छ्रं त्रि
रात्रदिवससाध्यं चान्द्रायणं तथा त्र्योदशरात्र [illegible] दानां सत्रायां द्विरात्रादीनां महीनानां चरण
स्त्रोत्कदिवससंख्यातस्या पोडलंघयितुं [illegible] वात्वकृच्छ्रादिसमाप्तिस्वरूपं भाविनः॥ आ
रंभसमाप्तिवत् अनुष्ठानमपि वर्ज्जनीयमित्याशंक्याह। आरंभस्य समाप्तेश्च मध्ये स्या
चेन्मलिम्लुचः। प्रवृत्तमाभूत्तद्विवर्जं काम्यं तदानुष्ठेयमेवतदिति। अतएव शिष्टाः श्राव
णादिष्वधिमासेष्वपि चातुर्मास्यव्रतान्यनुतिष्ठन्ति।

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the ... Mumbai

(५)

यथाविषयविशेषेण मलमासे समाप्तिरनुष्ठानं चाभ्युपेयते। तत्र आधारंभोपि कश्चिदभ्यु
पेतः स्यात्। तदाकाराय दिशति यच्चाप्तं तस्यारंभसमापने कार्ये कालविलंबस्य प्रतीक्षायां अस
मर्थत्वादिति। कारीर्या वृष्टिकामो यजेतेति कारीरिर्विहिता। आदिशब्देन यद्गृहं ग्रस्तं चिकित्सि
तुं चिकितीर्षितो रक्षोघ्नेष्टिर्गृह्यते। तत्र यदि मलमासे समापनेतु कालविलंबे प्रतीक्षेत ततो नाशस्यापि
श्रूयेषु।। एतदुक्तं भवति। ये तावत्काम्यकर्मस्वपि नित्यकर्मस्वपि वर्ज्यावर्ज्यविभागं दर्शयति।
॥४॥ अनन्यगतिकं नित्यमग्निहोत्रादि नतत्र ... न्यानुरक्युक्तं नित्यं सोमयागादि वर्ज्यमिति। सो
यं प्राप्तविहितस्याग्निहोत्रस्याकरणे प्रत्यवायादनन्यगतिकत्वं। आदिशब्देनैष्टिर्मासोग्र दर्श
होतोसोमयागस्य तु वसंततौ विहितस्य शुद्धमासेपि कर्तुं शक्यत्वात् कृत्येतरयुक्तत्वं। आदि
शब्देन शुद्धमासेपि कर्तुं शक्यो निरूढः पशुबंधो गृह्यते। नित्यकर्मन्यायं नैमित्तिकेपि दिशति। ॥४॥
आगतिग्रहणस्नानेष्टान्ते भिर्नतिसद्युताद्यं नैमित्तिकं तस्य व्यवस्था नित्यवन्मेतेति।

के२

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(KA)

मळमासे प्राप्तगृहस्य स्नानस्य शुद्धमासे संपादयतु मध्यकृत्यादीं तिकृत्वं वैश्वानरं
कृपालं पादर्शौ निर्वपेत् शुचे जातकृति विहिता [illegible] ते यष्टिः तस्याश्च शुद्धेपि कर्त्तुं शुद्धेत्यो ऽ ति युक्त पि
त्वं प्रत्याब्दिकस्य तु मरणकालविशेष[illegible]थ्य वर्ज्यावर्ज्यव्यवस्थां दर्शयति शुद्धे मासि
मृतानां तु मलिम्लुचे प्रथमाब्दिकं [illegible] नां तु मलेस्याद्वाब्दिकां तरं । पतन्मासरहि
ते संवत्सरे वैशाखमासमृतस्य प्रथ[illegible]न संवत्सरे अधिकवैशाखे प्रथमाब्दिकं प्रा
प्नुयात् तदा कर्त्तव्यमेवाऽधिकवैशाखे [illegible] तु प्रथमं प्रत्याब्दिकं सर्वथा नाधिमासे प्राप्नो
आर ति आब्दिकांतरं यदा कदाचिदधिमासे प्राप्नोति तदा कर्त्तव्यमुभयोरपि न शुद्धमासे
प्रत्याब्दिकं कर्त्तव्यं । मासविषये कर्त्तव्यं परिसमाप्य पक्षयोर्विनियोगमाह । दैवेस्तु

(5) ख्या: शुक्लपक्ष: कृष्ण: पवित्र्ये विशिष्यत इति। अस्य छेोर्थ: प्रकरणं तत्र स्मृतिवाद्यमर्थसंग्रहातिथ्यु
नाये तु प्रकरणे वर्णिता प्रतिपत्ति स्थिति। प्रथमावाचितैं त्वं प्रतिपद्वर्दाति थिविशेषवत्तथिर्हुं प्रवृत्ति
निमित्तविशेषमाह। प्रतिपन्नामविज्ञेया तं कृष्णप्रथमा का ख्या शुक्लेपक्षेविशेषं कृष्णपक्षेवि
निस्मृरेत्। विद्धयास्ववर्ष्यैतिथेनिर्णयत्वाद्दर्शि [illegible] तिथिर्विभज्यते। शुद्धाविद्धातिथि: शुद्धाहीमा
नियथायथाहनिादुदयेसर्वयातिथ्याविध्य [illegible] कृत्वे। सायंकृत्तरयानवन्सनयालुनविध्य ॥श्र॥
तइति। सूर्योदयमारभ्यसूर्यास्तमपर्यंत [illegible] होहैमिच्यच्यते। नत्विन्नलहन्निसर्वयातिथ्या
॥५॥ मावास्यासंकुयाचेरयाचद्विताया संकु [illegible] याहीनात्रतिषद्धुद्देत्याच्यते। कदाचिन्द्विवर्षा
दयारूर्ध्वं त्रिमुहूर्तयामावास्यायासंपुताभवतिकदाचित्सूर्यास्तपयादर्धोक्तत्रिमुहू ॥५॥
र्तयाद्वितीयात्रेतावाप्रतिपदंवेहुनरुद्धोति। यथावृद्धिकयोरमावास्याद्वितीय
२ तायथासंयुज्यते नाह्स्याद्विविधापिप्रतिपद्विद्धेत्युच्यते। अन्यूनामावास्याद्वितीयेन२
शुद्धेतिचेति१

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

योऽस्मिन्मुहूर्त्तत्वनियमः ॥ तथा वेध्या या ॥ प्रतिपदोपि त्रिमुहूर्त्तत्वं नियतमित्याह वेध्यापि
त्रिमुहूर्त्तैव न न्यूना वेधे महत्ता ॥ अस्तमयादर्वाक् मुहूर्त्तत्रयसंयुता प्रतिपदे मावा
स्यया वेद्धुं योग्या ॥ उदयादूर्ध्वं त्रिमुहूर्त्ता प्रतिपद् द्वितीयया वेद्धुं योग्या मुहूर्त्तत्रयरहिता
नु पूर्वया परया वा तिथ्या वेद्धुं योग्या ॥ [illegible]तो ॥ यथोक्तयोः शुद्धविद्धयोर्मध्ये शुद्धाया
निर्णेयत्वं वास्यति ॥ शुद्धायां नास्ति सं[illegible]ोपित्र्ये च कर्मणि ॥ एवं च सति दैवे पित्र्ये विषयेऽसि
वि द्धाया एव निर्णेयत्वं परिशिष्यते ॥ तत्र [illegible]माणां विषये बहुविसमाधानाय दैवं पित्र्यं वि
भज्यानुक्रमविता ॥ उपवासश्चैकभक्तं नक्तं [illegible]चायाचितं व्रतं दानं च षड्विधं दैवं कर्मादत्राविवि
च्यते ॥ एकोद्दिष्टं पार्वणं च पित्र्यं द्विविधं भण्यते इति ॥ तत्रोपवासे प्रतिपदो निर्णयमाह ॥
शुक्लपक्षे दर्शविद्धा कृष्णे विद्धा द्वितीयया ॥ उपोष्या प्रतिपच्छुक्ले मुख्या स्यादापराह्णि

(८)

कृतादभावेक्तुसायाह्नव्यापिनापरिग्राह्यतां। शुक्लपक्षे प्रतिपदोमावास्याविद्धायाः साया
॥६॥ ह्नव्यापित्वमवश्यंभावि। सायाह्नादर्वाक्पराह्णेपि कार्यं विधेतत्तदा प्रशस्ताभवति। अत्र सा
यान्हापराह्नशब्दयोर्विवक्षितमर्थमवगमयितुं स्वाभिमतमन्हो विभागं दर्शयति। प्रा
तः संगवमध्यान्हापराह्न [illegible] सायाह्नसौतत्रान्हः पंचधाभागो मुख्यो द्विस्त्रिधा
द्विभागतः। पूर्वोत्प्रातर्मध्यान्हसायाह्न [illegible] भागा इत्यपरे [illegible] त्रिविधाचैव विभा
गोचतुर्धा इत्येकः। प्रातर्मध्यान्हसायाह्न [illegible] इत्यपरः। प्रातर्मध्यान्हापराह्नः सायाह्नश्च ॥६॥
त्वार इत्यन्ये। मुख्यस्तैर्भेदैः पंचदशाह्निकं [illegible] चितुरीतेनैव चत्वारः पक्षाः। श्रौतस्मार्तक नउ
र्मानुष्ठानविषयान्यभवंति। तस्मात्प्रातः संगवमध्यान्हापराह्नसायाह्नैः पं
चकृत्वा विभागोनुष्ठाने मुख्यः। अमावास्याविद्धायां प्रतिपद्युपवासः संकल्पसा
सायाह्नापराह्नाविति द्वावेव विभागौ [illegible] इत्येकः। २४

(6अ)

काळमाह। अभावेपिप्रतिपदः संकल्पः प्रातरिष्यतेति। सर्वविद्यायां त्वुपोषितस्य परे
द्युः पारणेत्यवस्थामाह। तिथिस्त्रियामतो वर्धिःस्याच्चेत्तिथ्यंते पारणं। नैवे द्वितीयदा प्रति
पत्तिथिर्यामत्रयादर्वाक्सूपरिसमाप्यते त[illegible]तिथ्यंते पारणं। यामत्रयादूर्ध्वमनुवृत्तौ तु सा
तरेवपारणमिति व्यवस्था। उपवासे विहि[illegible]थानिर्णयं मुक्त्वा प्रतिपादि विहिते बल्युत्सवे पू
च५ त्तिर्द्विरात्रि। बल्युत्सवे सर्वेषु धुक्ष्य वासर[illegible]रे दिति। अपराह्णसंयुक्तौ मुख्या तदभावे
सायाह्नव्यापिनी याह्येत्यर्थः। मुक्त्वा प्रति[illegible]पवासस्यानुकल्पमाह। मुख्यतिथ्यंतराये
तु तिथिशेषोपि गृह्यतां। मितायधापि[illegible]या मुपवासो मुख्यस्तथापि केनचिद्देवा
~~[illegible]मारस्यपक्षेषु सूर्योदयादूर्ध्वं द्विदिवसान्मुहूर्तत्रयं प्रतिपद्विद्यते तदा कस्य पक्षेषु~~
पक्षेषु। निमित्तेनांतरायेसति वृत्तपरित्यागादूर्ध्वं परेद्युरुपवास इत्यर्थः। मुक्ते पक्षे सर्वविद्या

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

परेद्युः सूर्योदयात्पूर्वं वृद्धिवशान्मुहूर्त्तत्रयं प्रतिपद्विद्यते तदा तत्पक्षः

(७) २४ सूर्योदयमारभ्य परेद्युः ४१४२

प्रतिपदुपोष्येति निर्णीते सत्यर्थात्तत्पक्षे परेद्युरुपवासः । कौ पर्यवस्यति तस्य क्वचिदपवाद
॥७॥ माह । स्मृत्यधिकारे कलासाऽपि सर्वोऽसिँस्त्र्यसंभवादिति । यदा सर्वेद्युः प्राप्तावपि तदपोह्य परेद्युरुप
वासः कर्त्तव्यः । उपवासे प्रतिपत्तिर्यदा तां [illegible] निर्णयमाह । ग्रहोतव्यात्वे कस्मात्के मध्या
ह्नव्यापिनी तिथिरिति । मध्याह्नव्याप्तेरेवं [illegible] देशेप [illegible] व्यवस्थायं मतः परेद्युरेव सर्वेद्युरे
वव्याप्तिर्दिनद्वये । नोभयत्रोभयत्रांश [illegible] व्याप्तिस्समा । पक्षास्तेषु [illegible] केव्याप्तौ सौवात्र
गृह्यतां । दिनद्वयोऽपि तद्व्याप्त्वाव्याप्तौ [illegible] दशातः । समव्याप्तौ चरसर्वे वैषम्ये च द्विकेऽष्ट ॥७॥
ताविति । मध्याह्ने कृत्स्नव्याप्तोऽतीति द्वितीयः पक्षः । मध्याह्नैकदेशव्याप्तोऽतीति तृतीयः पक्षः ।
७३ तत्र कृत्स्नव्याप्तिस्त्रिधाभिद्यते । परेद्युरेव कृत्स्नव्याप्तोऽतीति सर्वेद्युरेव कृत्स्नव्याप्तोऽतीति उभय
त्र कृत्स्नव्याप्तोऽतीति । एकदेशव्याप्तिश्च द्विधा समव्याप्तिर्विषमव्याप्तिश्चेति । सर्वेद्युरेव

र्द्धव्याह्नस्य परभागं व्याप्नोति । परेद्युर्मध्याह्नस्य पूर्वभागं व्याप्नोतीति समव्याप्तिः । त
योर्भागयोर्न्यूनाधिक्यव्याप्तौ विषमव्याप्तिरित्युच्यते । तत्र कृत्स्नव्याप्तिपक्षाः ष
ट् । अस्पर्शपक्षः । एकः [illegible] शव्याप्ति[illegible]पक्षौ द्वौ एवं षट्पक्षाः संपद्यन्ते । तत्र परेद्यु
रेव कृत्स्नव्याप्तिरित्यस्मिन् प्रथमपक्षे प[illegible]षे [illegible]र्णयाख्या । सर्वेद्युरेव कृत्स्नव्याप्तिरित्य
स्मिन् द्वितीयपक्षे दिनद्वयेपि कृत्स्न[illegible]रस्मिन् तृतीयपक्षे दिनद्वयेपि स्पर्शाभा
वा इत्यस्मिन् चतुर्थे पक्षे दिनद्वये सम[illegible]प्तिरित्यस्मिन् पंचमे पक्षे पूर्वतिथिरेव ग्राह्या ।
दिनद्वयेपि विषमव्याप्तिरित्यस्मिन् षष्ठपक्षे अधिकव्याप्तिर्युक्ता ग्राह्या । त्रिविधं ह्येकभ
क्तं स्वतंत्रव्रतरूपं प्रथमं । अन्यव्रतांगरूपं द्वितीयं । उपवासप्रतिनिधिरूपं तृतीयं ।
तेषु प्रथमे तिथिनिर्णयो । विहितः । इदानीं [illegible]तीययोः तिथिनिर्णयः ॥

(8)

अन्यांगस्यैकस्य कर्मणः कालव्याप्त्यनुसारतः। उपवासप्रतिनिधेस्तिथिस्यादुपवासवदिति। स्वतंत्रैक
कर्मणः कस्य मध्यान्होस्तु स्वकालः। अतस्तद्व्याप्तिमपेक्ष्यैव तिथिनिर्णीना। अन्यांगस्यत्वेककर्मणः स्वपराधी
नतया नास्ति स्वतंत्रः कर्मकालस्तिथिविशेषो वा। तत्र प्रधानभूतव्रतानुसारेणैकः कर्मकालस्तिथिविशे
षो गृहीतव्यः। अथवा सप्रतिनिधेस्त्वेककर्मणः स्युरुपवासस्य याः तिथिनियास्तासैव गृहीतव्याः। एककर्मण्या
॥८॥ येन भक्तेऽपि षड्रसान्नमित्येतत्त्रोचितं [illegible] प्रदोषव्यापिनी नक्ते तिथिर्व्याप्तिर्दिनद्वये। अव्या
प्तिर्वा यदा वांशेन व्याप्तिः स्यात्तद्वथोत्तरे [illegible] ते प्रदोषव्यापिनी तिथिर्ग्राह्येत्येकं मते घुरेव व्या
प्तिः परेद्युरेव व्याप्तिरिति पक्षद्वये निर्णयाद [illegible] ४। अवशिष्टेषु चतुर्षु पक्षेषु परतिथिरेव ग्राह्या ॥८॥
क्वचित्प्रदोषव्याप्तेरपवादमाह। सौरं नक्त [illegible] व्यापिनी न प्रदोषतेति। उपवासे तिथिनिर्णय
माया चित्ततेति दिशति। अयाचिते कृति यथाः स्वीकार्या। उपवासवदिति। दानव्रतयोस्तु ति
थिनिर्णयमाह। सोदयात्रिमुहूर्तायां कुर्याद्दानं व्रतानि च। अभयत्र तथा चेत्पूर्वेद्युस्त

(8A)

दन्तुष्टितिः।परत्रैव तथात्वं वे-एवं ग्राह्या तिथिः स्यात्।तिथिसाम्येव वृद्धौ च एव तां तिथिरुत्तरा।
अस्यपश्चिके देशास्य व्याप्तोस एवं ग्रह्यतामिति।या तिथिं रवैर्भुरुदयादारभ्य प्रवर्त्तीसनार्थश्चि
वशास्यरेघुरुदया द्वर्ध्वं त्रिघमानाविमुहूर्त्तत्रयं न व्याप्ता त्रिसा तिथिः।एवं च ग्राह्या दिनद्वये ह्ला
दयो त्रिमुहूर्त्तव्याप्तावपि पूर्वेद्यु र्यो ग्राह्या य [illegible] वैद्युसोदये मुहूर्त्तत्रयमस्त्वहं पूर्वापरे घुदयेसौ
दयमुहूर्त्तत्रयं व्याप्ता त्रिणि तदा ग्राह्या तिथि [illegible] पाम्यक्षयापराक्षनिर्णेत्तवां।तत्र क्षये तिग्राह्य
तिथिः एवं विष्टाके चे व्याप्ताप्तिसाम्ययोस्तु प [illegible] ह्वाय दानुदिनद्वये।सोदयमुहूर्त्तस्पर्शाभा
वः एकदेशसमव्याप्तित्रिषुष्टित्ये तेषु वि [illegible] तेपद्दशे एवं वग्राह्या।अन्व विशिष्टेषु परतिथिर
वग्राह्या।उपवासादिके पूर्वेद्युर्द्व देवतिथिनिर्णयः अपि च्ययोर्द्वयोरेको दिष्टनिर्णयमाहाएको
द्दिष्टे मध्यान्हयुक्तो स्याद् कुभक्ते च द्वार एक देशासमव्याप्ताक्षये एवान्यथोत्तरा।अत्री
पिषद्दसान्विविच्य दिनद्वये पशे सामव्याप्तिरित्ये तं पंचमं पक्षं परित्यज्याविशिष्टेषु प

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(१) पक्षेषूपक्रमन्यायेन तिथिनिर्णयः पंचमे पक्षे ग्राह्यतिथेर्वृद्धिसाम्यक्षयैर्निर्णयः। अ
थ प्रत्याब्दिकस्य निर्णयमाह। कुतुपाद्यपरान्तव्याप्तिः प्रत्याब्दिके उत्तमा। तदभावे पराह्णस्य अधि
काग्रहतां तिथिः। क्षयेऽर्वाचस्य[illegible]द्वौ व्याप्तिश्चेदपराह्णयोः। न ग्राह्यतिथिगौ वृद्धिक्षयो पा[illegible] ध्वंति
थेस्तु तो। साम्ये तु या तिथिर्ग्राह्यापरा[illegible]दवतु। न स्पृशत्यपराह्णे चेत् पूर्वा स्या
त्कुतुपादद्वाथा। वैषम्ये त्वेकदेशस्य व्या[illegible]ग्राह्या महत्त्वतः। साम्येन चेत् द्वयोरप्यपरा स्यात्त
॥ ६॥ द्वृद्धिसाम्ययोः। वृद्धिसाम्यक्षये या ग्राह्या ति[illegible]नो चेद्गाद्दहे ति। अत्रो द्वावष्टमो मुहूर्तः कुत
पः। द्वादशेऽन्तर्मुहूर्तेन अपराह्णः सम्प्र[illegible]यासति कुतुपादि मुहूर्तपंचकव्यापिनी
तिथिः प्रत्याब्दिके प्रशस्ता। तदसंभवे तु अपराह्णव्याप्तिमुपजीव्य षट् पक्षा विवेचनी
याः। तत्र पूर्वेद्युरेव परेद्युरेव व्याप्तिरित्यनयोः पक्षयोर्निर्णयः स्पष्टः। उभयत्र व्याप्तिरि ॥ ७॥
त्यस्मिन्नवशिष्टतीयपक्षे ग्राह्यतिथेर्ध्वंतिथिगतां वृद्धिसाम्यक्षयाद्यपराक्षयाया ३॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(9A)

तत्र क्षये सति या घटितिथिः पूर्वविद्धा सा कर्तव्या। वृद्धिसाम्ययोस्तु परविद्धा यदा तु
दिनद्वये पराह्णस्पर्शो नास्ति तदा यद्यपि परेद्युः कुतुपव्याप्तिरस्ति तथापि तं परित्यज्य
पूर्वविद्धैव ग्राह्या। अपराह्णैकदेशस्पर्शेऽपि व्याप्तिरित्यस्मिन्पक्षे पक्षेऽन्हर्वन्ति र्ययत्ते
तु। साम्येनैकदेशव्याप्तिरित्यस्मिन्पक्षे ... ग्राह्यातिथिर्न तावद्वृद्धिसाम्ययोस्तु यान्यपरा
ह्णस्पर्शिये पूर्वा ग्राह्या वृद्धिसाम्ययोस्तु ... निर्णयः। अत्र करणानंतरं प्रतिपदं संगृह्णाति।
द्वितीया ग्राह्या स्तु पूर्वोत्तरास्त्वयं ज्ञिकरणो ... तृतीयो योगः देवापि स्वविषयं निर्णयं द्विती
यादिषु तिथिषु दर्शयति। संचारिणा ... तिथिषु प्रतिपन्निर्णयः। सामान्यन्यायस्या
पवादं विवक्षुः प्रतिजानाति। केचित्केचिद्विशेषोऽस्ति सोऽभिधीयते अभिधायत इति प्रतिज्ञा
तं विशेषं दर्शयति। पूर्वेद्युः सत्ता प्रातः परेद्युस्त्रिमुहूर्ता चेद्या सा द्वितीया परोपोष्या
पूर्वविद्धा ततोऽन्यथेति। यदा द्वितीया पूर्वेद्युर्मुहूर्तत्रयात्मकं प्रातः कालं न स्पृशति

(१०)

परेद्युः प्रातःकालं त्रौ मौर्तेति चेत् दा परविद्धोपोष्या । अन्यथा सर्वविद्धा । तृतीयायां विशेषमा
हारंभतृतीयाः सर्वास्याद्युत्तरा स्याद्व्रतांतरे । परेह्नि नास्ति चेत् सर्वं विद्धाप्यस्तु व्रतांतरे ।
मुहूर्त्तमात्रसत्वेपि दिने गौरीव्रतं चरेत् ॥ [illegible] धिकायामप्येवं गायापोगप्रशंसनदि
तीयघापिरंभोर्व्यतिरिक्तेषु व्रतेषु पूर्वा [illegible] विद्धा । तथापि परेद्युस्तृतीयाया अभा
वे सर्वविद्धाया ग्राह्या । यद्यपि मुहूर्त्तत्रय [illegible] या तिथेः प्राधान्यं नास्ति तथापि गौरीव्र
॥२०॥ मुहूर्त्तमात्रवर्त्तिन्यपि परविद्धैव घिप्रा [illegible] अधिकायां यद्यपि सर्वास्तिथिः संस्पर्शा ॥२०॥
त् तथापि गौरीव्रते परविद्धैव ग्राह्या । चतुर्थ्यां विशेषमाह । चतुर्थी गणयोगाना
थव्रतस्य हाम मध्यान्हव्यापिनी ग्राह्या न [illegible] गचतुर्थ्योपि । परे कुरैच मध्यान्हव्यापित्तो
विघ्नस्य सात्तरा । अन्या तु सर्वविद्धैव मातृयोगप्रशस्तिता ॥ एवं द्युरेव तथा तो सर्व [illegible]

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(10A)

त्रियातिथिः॥ नोचेत्सर्पस्य पंचम्यां योगोत्यंतं प्रशस्यते॥ गोयश्चतुर्द्व तृत्यायास्तु नागचतुर्थ्यान्विष्णुरि
ध्यते॥ विनायकव्रतनागव्रताभ्यामतिरिक्त व्रतेषु चतुर्थी परोपोष्या॥ तयोस्तु व्रतयोर्मध्याह्नव्या
प्तिनिर्णयः॥ तत्रापि पूर्वपक्षाच्चिविच्य परे [illegible] मध्याह्नतिरित्यास्मिन्पक्षे विनायकव्रतं परदिने
कार्यं॥ इतरेषु पंचसु पक्षेषु पूर्वदिने कार्यं [illegible] तरे परदिने न इति विवेकः॥ पंचम्यां विशेषमाह।
सर्वत्र पंचमी ग्राह्या स्कंदव्रते परे तिथौ [illegible] नागविद्धा स्कंदषष्ठी सा निषिद्धा व्रती
तरे तत्र स्यात्॥ अम्यावेधे नागविद्धापि [illegible] वेना द्वादशनाडीभिर्नागदोषो न दोषकृत् स्कं
दव्रते षष्ठ्या पूर्वविद्धा ग्राह्या॥ व्रतांतरेषु पिपरे [illegible] नेषष्ठ्या॥ अभावे पूर्वविद्धा ग्राह्या॥ अत्र पंचमी
वेधो द्वादशभिः नाडिभिः संपद्यते॥ ततो न्यूनतया वेधे पंचम्या वेधदोषो नास्ति॥ सप्तम्यां विशे
षमाह॥ सप्तमी पूर्वविद्धैव निखिलेषु व्रतेष्वपि॥ अलाभे पूर्वविद्धायाः परविद्धापि गृह्यतामि
ति॥ निगतव्याख्यातमेतत्॥ अष्टम्यां विशेषमाह॥ व्रतमात्रे अष्टमी कृष्णा पूर्वा शुक्लाष्टमी परा॥

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com